

Донець Аліна Андріївна

студентка групи ППМ-1-13-2.0д, VI курс, спеціальність «Практична психологія»

aadonets.il13@kubg.edu.ua

Науковий керівник:

Таран Оксана Петрівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка

ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЧНОЇ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ ЯК КОМПОНЕНТ СУБ'ЄКТИВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ МОЛОДІ

Анотація. Розглянуто психологічний аспект феномену свободи. Здійснено теоретичний аналіз психологічних підходів до розкриття сутності явища психологічної свободи в зарубіжних та вітчизняних джерелах. Запропоновано теоретичну модель психологічної свободи особистості. Емпірично досліджено суб'єктивні уявлення феномену свободи молоді.

Ключові слова: автономність; воля; психологічна свобода; самодетермінація; самоефективність; самосвідомість; свобода; суб'єктивність; феномен.

Актуальність та доцільність дослідження. Поняття свободи довгий час було предметом вивчення філософії. Зараз актуальності набуває вивчення психологічного виміру свободи у зв'язку з тенденціями гуманізації суспільства, поширенням гуманістичної парадигми, становленням посткласичної наукової картини світу. Засадами дослідження слугували психологічні концепції свободи: свобода як усвідомлення і самосвідомість (Е. Фромм, Р. Мей, С. Мадді); самодетермінація і автономія (Р. Харре, Дж. Річлак, У. Тейджсон, Е. Десі і Р. Райан); складова самоактуалізації особистості (А. Маслоу, К. Роджерс), самоефективність (А. Бандура), вільний вибір (Е. Фромм, Дж. Істербрук, У. Найссер), самодистанціювання та самотрансценденція (В. Франкл); форма активності (О. Калітєвська, Д. Леонтєв); причинність (А. Петровський); проблема свободи через саморозвиток та самотворчість суб'єктивним способом буття (Г. Костюк, С. Рубінштейн, С. Максименко, В. Татенко, К. Абульханова, Д. Леонтєв та ін.). Поняття свободи особистості все частіше розуміється не як формуюча зовнішнім впливом, а як здатна до саморозвитку, самовизначення й самотворчості (К. Абульханова, Л. Анциферова, Г. Балл, Д. Леонтєв,

С. Максименко, А. Петровський, С. Рубінштейн, В. Татенко, В. Чудновський). Екзистенційний підхід та гуманістична психологія розглядають свободу як важливу умову функціонування особистості, складову її психічного здоров'я. У сучасній вітчизняній психології проблема свободи пов'язується з саморозвитком, самотворчістю, суб'єктивним способом буття (Г. Костюк, С. Рубінштейн, С. Максименко, В. Татенко, К. Абульханова, Д. Леонтьєв та ін.) [1, 1].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення феномену психологічної свободи як компоненту суб'єктивної картини світу студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен «свободи» будучи, по суті, філософської категорією, активно розроблявся на початку ХХ століття вченими-психологами, доповнювався новими аспектами психологічного осмислення. Багато авторів визначали власні поняття свободи та зосереджували свою увагу на різноманітних її аспектах. Це і свобода як усвідомлення і самосвідомість (Е. Фромм, Р. Мей, С. Мадді), свобода як самодетермінація і автономія (Р. Харре, Дж. Річлак, У. Тейджсон, Е. Десі і Р. Райан), свобода як мотиваційне утворення «мотивація автономії» (Р. Уотерман, С. Шварц та ін.), свобода як складова самоактуалізації особистості (А. Маслоу, К. Роджерс), свобода як самоефективність (А. Бандура), свобода як вільний вибір (Е. Фромм, Дж. Істербрук, У. Найссер), свобода як позиція та трансценденція (В. Франкл), свобода як форма активності (О. Калітієвська, Д. Леонтьєв), як причинність (А.Петровський), розриви детермінації і процеси біфуркацій (І. Пригожин). Ми досліджували феномен свободи у контексті суб'єктивної картини світу переважно з позицій екзистенційної психології [1; 4].

Свобода – в найзагальнішому сенсі – наявність можливості вибору, варіантів розвитку події. Свобода людини передбачає, що вона є центром і метою свого життя; що розвиток її індивідуальності, реалізація її особистості

– це вища мета, яка не може бути підлеглою іншим, нібито більш гідним цілям [5, 161].

У філософії та психології виділяють два аспекти свободи: зовнішня негативна свобода “від” і внутрішня позитивна свобода “для” (Ф. Ніцше, Е. Фромм, І. Ільїн, Г. Балл). У структуру свободи входить, як необхідний компонент, внутрішня свобода людини. Якщо розглядати свободу у загальному плані, то, на нашу думку, варто виділити такі її типи, що подано у схемі (див. рис. 1).

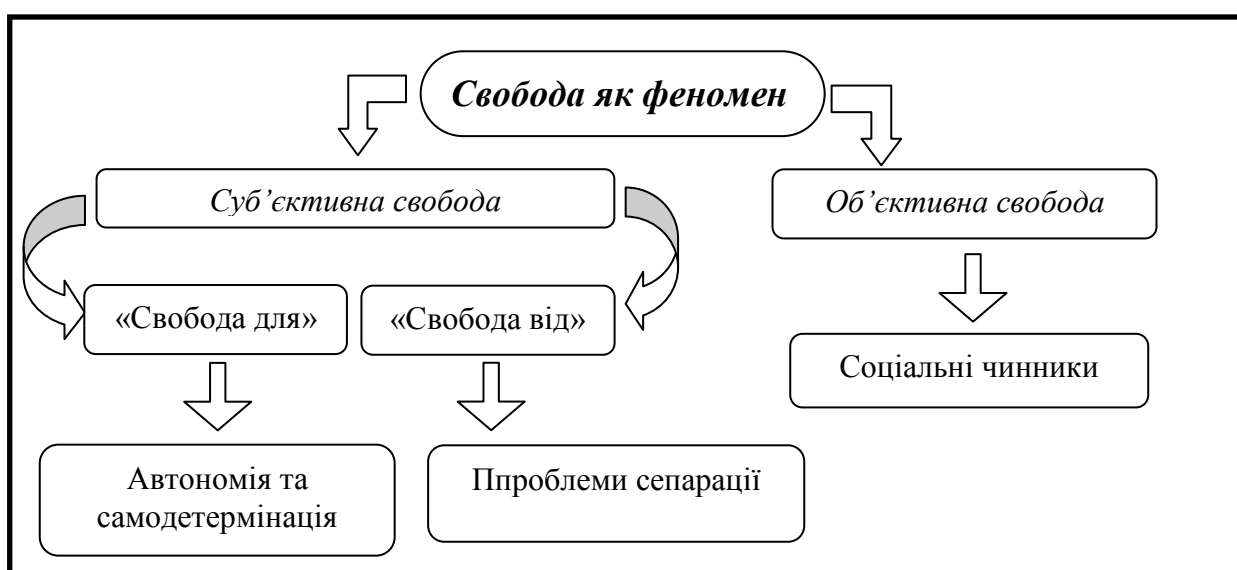

Рис. 1. Типи свободи

При розгляді сутності феномену свободи, ми виділили суб'єктивну (внутрішню) свободу та об'єктивну (зовнішню) свободу. Предмет психологічного вивчення, передусім, становить внутрішня свобода людини (Г. Балл, В. Татенко, Д. Леонт'єв, О. Кузьміна та ін.) – «свобода для», яка найбільше розкривається у поняттях автономності та самодетермінації, протилежністю якій виступає психологічна несвобода – «свобода від», основою формування якої стають страхи та витіснені змісти [3].

Проаналізувавши згадані концепції, нами запропоновано власну модель психологічної свободи особистості (див. табл.1)

Концептуальна модель феномену психологічної свободи особистості

Компоненти психологічної свободи		Форма вираження
Когнітивний компонент	усвідомлення	рефлексивність, самопізнання, «Я-образи»
Емоційний компонент	переживання	самотрансценденція, психологічне благополуччя
Мотиваційний компонент	вибір	волевиявлення, самодетермінація
Поведінковий компонент	активність	поведінка, самоефективність

На нашу думку, основними компонентами психологічної свободи є: когнітивний – усвідомлення (отримання знань про себе, межі своїх можливостей; здатність до рефлексії, самопізнання; різноманіття «Я-образів»); емоційний – переживання (суб’єктивні емоційні стани, пов’язані з почуттям свободи, а саме: відчуття керування своїм життям, самотрансценденція (прорив у сферу можливого), гармонія, почуття відчаю та несвободи та ін.); мотиваційний – вибір (здатність здійснювати життєві рішення однієї з двох або більше альтернатив, виявляється у вільному волевиявленні, самодетермінації людини); поведінковий – активність (ініціювання дій, внутрішня спонукальна сила, спрямована на задоволення потреб особистості, виявляється у поведінці особи, її самоефективності).

Можемо припустити, що у феномені свободи базовим є когнітивний компонент, що забезпечує здатність до рефлексії та побудови різних образів «Я» як вільної особистості; наступний емоційний компонент забезпечує переживання почуття свободи чи несвободи, що дає можливість реалізації мотиваційного компоненту у можливості вибрати та поведінкового компоненту – у можливості діяти. Отже, можемо припустити, що ці компоненти тісно взаємопов’язані між собою. Таким чином, за нашим визначенням, свобода – це можливість і здатність здійснювати рефлексію і саморефлексію, переживати почуття свободи чи несвободи, здійснювати вибір, активно і відповідально діяти.

Нами було проведено емпіричне дослідження суб’єктивного феномену свободи серед молоді. У дослідженні взяло участь 84 досліджуваних

студентів вищих навчальних закладів, які були розділені на дві групи: студенти 1 курсу (17-18 років) та студенти 5-6 курсів (21-23 роки).

Для досягнення мети та поставлених завдань на різних етапах нашої роботи ми використовували такі методи: емпіричні – використання діагностичних методик: авторська анкета «Визначення особливостей суб'єктивних уявлень феномену психологічної свободи особистості в юнацькому віці»; опитувальник «Я і Світ» В. Чернобровкіної; тест автономії у стосунках з батьками Л. Стейнберга і С. Сілверберга; тест рефлексивності О. Карпова; шкала екзистенції А. Ленгле и К. Орглера; методи математичної статистики – кореляційний аналіз за Спірменом, статистичний t-критерій Стьюдента [2].

У ході аналізу отриманих результатів дослідження за обрахуванням t-критерій Стьюдента нами не виявлено статистично значущих відмінностей між двома вибірками студентів 1-го та 5-6 курсів. Однак, було виявлено якісні відмінності розуміння та відчуття психологічної свободи у молоді молодшого та старших курсів. Так, за результатами кореляційного аналізу за Спірменом можна відзначити що показники свободи, що виділяються авторами вибраних методик тісно пов'язані між собою. Ці результати підтверджують взаємозв'язок, відзначений дослідниками свободи з самотрансценденцією, самодетермінацію, відповідальністю, а також з позитивною життєвою позицією, персональністю та екзистенціальними характеристиками особистісного буття (екзистенція, екзистенціальна сповненість). Зокрема, варто зазначити, що для вибірки студентів 5-6 курсів характерні більш тісні кореляційні зв'язки між складовими свободи, порівняно зі студентами 1-го курсу. Таким чином, можна припустити, що повний вияв свободи через її екзистенціальні характеристики більш притаманний зрілій молоді, а молодші курси ще знаходяться у стадії усвідомлення і формування психологічної свободи.

Більш детально зосередимось на аналізі результатів запропонованої анкети «Визначення особливостей суб'єктивних уявлень феномену психологічної свободи особистості в юнацькому віці».

У ході опитування студенти 1-го курсу визначають *зміст свободи* через: зовнішню незалежність – 33%; внутрішню незалежність – 29%; відчуття – 13%; вибір – 11%; прийняття рішень – 8%; стан – 3%; самоусвідомлення – 3%. У свою чергу, студенти старших курсів розуміють психологічну свободу як : вибір – 19%; внутрішню незалежність – 18%; зовнішню незалежність – 17%; відчуття – 9%; прийняття рішень – 8%; відповідальність – 8%; самовираження – 5%; впевненість в собі – 4%; внутрішня сила, воля – 4%; самоусвідомлення – 2%; гармонійний зв'язок з соціумом – 2%. Отже, зовнішня та внутрішня свобода часто визначалися разом і описувалися студентами як свобода думок та дій. Можна помітити, що визначення свободи як внутрішньої та зовнішньої незалежності є найчастішим у обох груп. Проте є і відмінності: кількість згадування внутрішньої та зовнішньої незалежності загалом більша у 1-го курсу (62%), ніж у 5-6 курсів (37%). Високі показники також має параметр «вибір» (11% та 19%) у обох груп та «відчуття» (13%) у 1-го курсу.

Критеріями свободи студенти 1-го курсу визначають: відчуття – 16%; можливість вибору – 16%; самостійність – 14%; самоусвідомлення – 13%; самовираження – 13%; впевненість у собі - 9%. Відповідно вибірка студентів 5-6 курсу виділили: зовнішню незалежність (також згадувалася як свобода дій) – 22%; вибір – 18%; самостійність – 10%; відповідальність – 18%, вольові якості (серед згадуваних також були воля, впевненість, рішучість) – 9%; самовираження 9%; спокій, гармонія – 5%; самоусвідомлення – 3%; самобутність (здатність бути собою) – 3%; моральність – 3%. Зазначимо, що студенти 1-го курсу частіше виділяли такі параметри свободи, як: відчуття, самовираження, самоусвідомлення та самостійність, а студенти 5-6 курсів – зовнішню незалежність, вибір та відповідальність. Припускаємо, що це можна пояснити тим, що психологічна свобода студентів 1-го курсу постає у

активному розвитку, чому сприяє нова соціальна ситуація, певна матеріальна незалежність від батьків (вступили в університет, переїхали у інше місто, стали жити окремо від батьків). Студенти ж старших курсів, у зв'язку з закінченням навчання, гостро відчують прагнення до повного відокремлення від батьків, потребу у фінансовій забезпеченості та відповідальності за своє життя, свої вчинки.

Стосовно *суб'єктивного значення свободи* студенти 1-ї вибірки визначають: можливість вибору – 64%, відчуття та стан – 29%, самоусвідомлення – 7%, а також стиль життя – 2%. Друга вибірка студентів 5-6 курсів сутність свободи вбачають у: відчутті – 33%; можливості вибору – 31%; стані – 21%; самоусвідомленні – 15%. Помітно, що сутність свободи як можливості вибору розглядається студентами 1-курсу удвічі частіше (64%), ніж у 5-6 курсів (31%). Студенти старших курсів, навпаки, частіше визначають свободу як відчуття та стан, тобто як переживання (54%), а студенти 1-го курсу значно менше пов'язують свободу із відчуттям (29%).

Серед студентів 1-го курсу себе *вважають самотійними та автономними* – 70%, відносно – 25%, не визначились – 5%. Тоді, як серед студентів 5-6 курсів вважають себе самотійними та автономними лише – 36%, відносно – 53%, не визначились – 11%. Можемо припустити, що такі результати свідчать про збільшення критичності та поглиблення розуміння сутності свободи у студентів старших курсів.

Поведінкові аспекти свободи студенти 1-го курсу вбачали у незалежності (в т.ч. матеріальній) - 24%; впевненості у собі (розкутості) – 18%; здатності висловлювати власні думки – 13%; спокої – 12%; радості, відкритості – 12%; рішучості, відважності – 7%; цілеспрямованості – 6%; різноманітній активності – 4%; соціальній і творчій поведінці - 3%; здатності здійснювати вибір – 3%. Студенти старших курсів поведінкові аспекти свободи розуміють як: ситуацію вибору – 26%; ситуацію рішення – 14%; відповідальність – 7%; улюблену справу та творчість – 7%; фінансову незалежність – 5%; стосунки з близькими та друзями – 5%; приємні моменти,

спокій – 5%; контроль над ситуацією – 5%. Аналізуючи відповіді вибірки студентів 1-го курсу, можна сказати, що внутрішньо вільну людину характеризує незалежна, впевнена в собі поведінка, наявність власної думки, спокійна, радісна та відкрита поведінка. А за відповідями вибірки студентів 5-6 курсів поведінкові вияви психологічної свободи можна спостерігати у ситуації вибору та у ситуації рішення. При цьому можна помітити, що студенти 1-го курсу більш схильні до розгляду виявів свободи як особистісних характеристик людини, а студенти 5-6 курсів відмічали ситуативні вияви свободи.

Ситуації переживання внутрішньої свободи студенти 1-го курсу описують як: здійснення вибору – 48%; приємні моменти, спокій – 23%; підтримка, визнання – 16%; відповідальність – 7%; улюблена справа, творчість – 6%. Студенти 5-6 курсів описують ситуації переживання внутрішньої свободи так: ситуація вибору – 26%; ситуація рішення – 14%; відповідальність – 7%; улюблена справа та творчість – 7%; фінансова незалежність – 5%; стосунки з близькими людьми, друзями – 5%; наодинці – 5%; приємні моменти, спокій – 5%; контроль над ситуацією – 5%. Результати наочно подані у діаграмах (див. рис. 2).

Рис.2. Ситуації переживання внутрішньої свободи студентами 1-го та 5-6 курсів

Вплив самотійності та автономії на життя студентів 1-ї вибірки визначають відповіді, які були співставленні з виділеними нами типами свободи: до суб'єктивної свободи були віднесені самотійність (вирішення власних проблем) – 30%; позитивні емоції (радість, комфорт) – 12%; відчуття відповідальності – 9%; впевненості у собі – 5%; самоусвідомлення та власний світогляд – 5%; психічна рівновага, гармонія – 4%; а до об'єктивної свободи - самотійне прийняття рішень – 14%; вибір – 14%; діяльність та цілеспрямована поведінка – 5%. Студенти 2-ї вибірки щодо впливу самотійності та автономії на їхнє життя відзначали: стосовно суб'єктивної свободи – самотійність (часто згадувалася також як вирішення власних проблем) – 25%; позитивні емоції (радість, комфорт) – 12%; відповідальність – 7%; впевненість в собі – 4%; самотність, відчуженість – 3%; а стосовно об'єктивної свободи – вибір – 24%; прийняття рішень – 14%; фінансова залежність/незалежність – 11%; стиль життя – 4%. При цьому, у обох груп респондентів найчастіше згадувалася самотійність: у молодшого курсу – 32% і у старших курсів – 25%; вибір: у молодшого – 14% і у старших курсів – 24%; прийняття рішень по 14% та позитивні емоції по 12%. До того ж серед відповідей студентів-старшокурсників з'явилася фінансова незалежність – 11%, якої не було серед відповідей студентів-першокурсників взагалі.

Щодо *ресурсів необхідних для відчуття свободи* студенти молодшого курсу відзначають, що теж було співставлено з виділеними нами типами свободи: суб'єктивна свобода (внутрішня) – впевненість у собі, своїх діях – 10%; саморегуляція, воля – 10%; щастя, спокій – 10%; самоусвідомлення – 6%; а також об'єктивна свобода (зовнішня) – зовнішня незалежність – 33%; можливість вибору та прийняття рішень – 18%; підтримка, повага інших – 13%. Ресурси, необхідні для відчуття свободи студентам останніх курсів, відповідно: суб'єктивна свобода (внутрішня) – впевненість в собі, сміливість – 5%; психічне та фізичне здоров'я – 5%; самовдосконалення – 4%; безпека, відчуття захищеності – 5%; та об'єктивна свобода (зовнішня) – зовнішня

незалежність (що включила в себе: свободу дій, незалежність від ситуації, оточуючих, особистісний простір) – 19 %; фінансова забезпеченість – 17%; підтримка, повага інших – 12%; можливість вибору та прийняття рішень – 12%; самореалізація – 5%; безпека, відчуття – 5%; самовираження (свобода думок) – 4%. Серед відповідей студентів обох груп стосовно того, що необхідно для відчуття внутрішньої свободи найчастіше згадувалася зовнішня незалежність (52%), а також можливість вибору та прийняття рішень (30%). Часто згадувалася підтримка та повага інших у обох групах (25%), що теж виявилось необхідним для відчуття свободи. Цікаво, що фактор самоусвідомлення (6%) був наявний тільки у групі студентів 1-го курсу. Можливо, це свідчить про те, що студенти першого курсу ще шукають себе у житті, розширюють своє самопізнання. Проте у групі студентів 5-6 курсів відповіді виявилися більш різноплановими та з'явився новий фактор - фінансова забезпеченість (17%), який вони досить часто згадували. Ми припускаємо, що це пов'язано з усвідомленням студентами старших курсів того, що їх навчання скоро закінчиться, з пошуком опори у майбутньому. Про це підтверджують також такі згадувані фактори студентами старших курсів як: самореалізація (5%), самовдосконалення (4%), самовираження (4%).

Важливість свободи як відчуття для студентів 1-го курсу становить в середньому 4,5 балів, а для студентів 5-6 курсів важливість свободи становить в середньому 5,5 балів. *Бажаний рівень психологічної (внутрішньої) свободи* для студентів обох виборок становить в середньому 5,5 балів. Отже, для обох груп відчуття внутрішньої свободи є достатньо важливим і актуальним, яке вони прагнуть підвищити.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. На основі аналізу сутності феномену свободи, нами визначено поняття свободи як можливість і здатність здійснювати рефлексію і саморефлексію, переживати почуття свободи чи несвободи, здійснювати вибір; активно і відповідально діяти. У результаті аналізу зарубіжних та вітчизняних

концепцій поняття свободи було узагальнено типи свободи та запропоновано концептуальну модель свободи, які заклали основу нашого емпіричного дослідження.

У результаті проведення емпіричного дослідження психологічної свободи особистості як компоненту суб'єктивної картини світу молоді, було виявлено, що психологічна свобода в юнацькому віці пов'язана з низкою психологічних властивостей особистості (самопізнанням, розвитком самосвідомості, особистісною автономією, психологічним благополуччям юнаків та дівчат, рівнем їх рефлексії та ін.). Студенти першого курсу вважають себе більш вільними та незалежними, ніж студенти старших курсів, що може бути зумовлено їх нижчою самокритичністю та недостатнім усвідомленням відповідальності, яка стоїть за свободою. Сутність внутрішньої свободи для студентів визначається через можливість вибору та як суб'єктивне переживання (відчуття та стану). Для досягнення вищого рівня внутрішньої свободи студенти потребують відповідно високого рівня зовнішньої свободи, зокрема для студентів старших курсів актуальною є потреба у фінансовій незалежності. Питання внутрішньої свободи є значущим для молоді, адже усвідомлення важливості внутрішньої свободи і бажання мати високий рівень свободи відзначається у всіх студентів.

На основі теоретичного та емпіричного дослідження, можна стверджувати, що відчуття і усвідомлення свободи є необхідними умовами психологічного здоров'я особистості, тому перспективним убачаємо дослідження та розробку методів підвищення наявного рівня психологічної свободи та психологічного благополуччя особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белова А. С. Проблема свободы в психологии: методический аспект / А. С. Белова // «Педагогика и психология», «Филология и искусствоведение». – 2008. – №1. – С. 1–5.
2. Корчікова І. В. Адаптація і стандартизація опитувальника особистісної автономії для підлітків і юнаків / І. В. Корчікова. // Практична психологія та соціальна робота. Наук.-практ. та освітньо-метод. журн.. – 2013. – №9. – С. 47 – 52.

3. Кузьмина Е. И. Психология свободы: теория и практика / Е. И. Кузьмина. – СПб: Питер, 2007. – 336 с. – (Учебное пособие).
4. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. – 2000. – № 1. – Т. 21 – С. 15–25.
5. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм; / [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1995. – 256 с.

ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ КАК КОМПОНЕНТ СУБЪЕКТИВНОЙ КАРТИНЫ МИРА МОЛОДЕЖИ

Донец Алина Андреевна

студентка группы ППМ-1-13-2.0д, VI курс, специальность «Практическая психология»
aadonets.il13@kubg.edu.ua

Научный руководитель:

Таран Оксана Петровна

кандидат психологических наук, доцент кафедры специальной психологии,
коррекционного и инклюзивного образования Института Человека Киевского
университета имени Бориса Гринченко

Анотация. Рассмотрены психологические аспекты феномена свободы. Осуществлен теоретический анализ психологических подходов к раскрытию сущности явления психологической свободы в зарубежных и отечественных источниках. Предложена теоретическая модель психологической свободы личности. Эмпирически исследованы субъективные представления феномена свободы молодежи.

Ключевые слова: автономность, воля, психологическая свобода, свобода, самодетерминация, самосознание, самоэффективность, субъективность, феномен.

THE PHENOMENON OF PSYCHOLOGICAL PERSONALITY FREEDOM AS A COMPONENT OF SUBJECTIVE PICTURE OF THE WORLD OF YOUTH

Donets Alina

group PPM-1-13-2.0d, VI course, specialty "Practical Psychology"
aadonets.il13@kubg.edu.ua

Supervisor:

Taran Oksana Petrovna

Ph.D. in psychology, assistant professor of special psychology, correctional and inclusive education department of Institute of Human Science of Borys Grinchenko Kyiv University

Abstract. The article deals with the psychological aspect of the phenomenon of freedom. The theoretical analysis of the psychological approaches to the discovery of the essence of psychological phenomenon of freedom in foreign and native sources is done. It is proposed the theoretical model of psychological freedom of personality.

Keywords: freedom, psychological freedom, will, phenomenon, subjectivity, self-determination, autonomy, self-awareness, self-efficacy.